

1 Nizovi

Niz je funkcija definisana nad skupom prirodnih brojeva N sa vrednostima u skupu R :

$$f : N \rightarrow R.$$

Umesto $f(n)$ za niz se koristi oznaka a_n . Dakle $a_n = f(n)$, $n \in N$, pri čemu se a_n naziva *opštim članom niza*. Sam niz označava se sa (a_n) .

Kaže se da niz (a_n) ima *graničnu vrednost* a (odnosno da *konvergira* broju a), i piše se

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = a.$$

ako za svako dovoljno malo $\epsilon > 0$ postoji broj $n_0(\epsilon) \in N$ takav da za svako $n > n_0(\epsilon)$ važi $|a_n - a| < \epsilon$. Piše se i $a_n \rightarrow a$ ($n \rightarrow \infty$). Ako niz nije konvergentan, on je *divergentan*. Posebno, ako za svako $M > 0$ postoji $n_0(M) \in N$ takvo da je za svako $n > n_0$ $a_n > M$ kaže se da je niz *određeno divergentan* odnosno da divergira ka $+\infty$. Slično se definiše i divergencija ka $-\infty$.

Primer 1 Niz $a_n = \frac{1}{n}$ je konvergentan i

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = 0.$$

Naime, da bi niz konvergirao ka 0, za svako $\epsilon > 0$ treba da postoji odgovarajuće $n_0(\epsilon)$ tako da za svako $n > n_0$ važi $|a_n - 0| < \epsilon$, što u slučaju ovog niza konkretno znači $|\frac{1}{n}| < \epsilon$, odnosno $\frac{1}{n} < \epsilon$, jer je $n > 0$. Očigledno je da to važi za $n > \frac{1}{\epsilon}$ pa je prema tome $n_0 = [\frac{1}{\epsilon}]$, gde je $[x]$ oznaka za celobrojni deo od x .

Za broj a kažemo da predstavlja *tačku nagomilavanja* niza (a_n) ako postoji konvergentan podniz ovog niza: $a_{n_1}, a_{n_2}, \dots, a_{n_k}, \dots$ takav da je

$$\lim_{k \rightarrow \infty} a_{n_k} = a.$$

Najmanja tačka nagomilavanja jednog niza naziva se *limes inferior* i obeležava sa

$$\underline{\lim}_{n \rightarrow \infty} a_n,$$

dok se najveća tačka nagomilavanja naziva *limes superior* i označava se sa

$$\overline{\lim}_{n \rightarrow \infty} a_n.$$

Niz koji ima više od jedne tačke nagomilavanja nije konvergentan.

Primer 2 Niz

$$a_n = (-1)^n$$

nije konvergentan jer ima dve tačke nagomilavanja, budući da je

$$a_{2n} = (-1)^{2n} = 1$$

$$a_{2n+1} = (-1)^{2n+1} = -1$$

odakle je očigledno da podniz (a_{2n}) konvergira broju 1 a podniz (a_{2n+1}) broju -1 . Sledi da je

$$\overline{\lim}_{n \rightarrow \infty} a_n = 1$$

$$\underline{\lim}_{n \rightarrow \infty} a_n = -1.$$

Teorema 1 Ako za sve članove dva niza (a_n) i (b_n) važi $a_n \leq b_n$, i ako je

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = a$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} b_n = b$$

onda je $a \leq b$.

Dokaz 1 Ovo ćemo dokazati tako što ćemo pretpostaviti suprotno: $b < a$. U tom slučaju postoji neko c takvo da je $b < c < a$. Kako a_n konvergira broju a to bez obzira na to koliko mala može biti vrednost $|c - a|$ uvek postoji neki prirodan broj n' takav da je $|a_n - a| < |c - a|$ za svako $n > n'$. Odatle, nadalje sledi da za svako $n > n'$ važi $a_n > c$. Sa druge strane, bez obzira na to koliko mala može biti vrednost $|b - c|$ uvek postoji neki prirodan broj n'' takav da je $|b_n - b| < |b - c|$ za sve vrednosti $n > n''$, pa je prema tome $b_n < c$ za $n > n''$. Ako je sada $n_0 = \max\{n', n''\}$ onda za sve vrednosti $n > n_0$ važi $b_n < c < a_n$ što je suprotno pretpostavci $a_n \leq b_n$.

Teorema 2 Ako su nizovi (a_n) i (c_n) konvergentni i imaju istu graničnu vrednost a , odnosno ako je

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = a$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} c_n = a$$

i ako pri tome postoji niz (b_n) takav da za svako n važi $a_n \leq b_n \leq c_n$, onda je i niz (b_n) konvergentan i njegova granična vrednost je takođe jednaka a , odnosno

$$\lim_{n \rightarrow \infty} b_n = a.$$

Dokaz 2 Naime, za svako $\epsilon > 0$ postoji n' takvo da za $n > n'$ važi $|a_n - a| < \epsilon$, ili drugim rečima $a - \epsilon \leq a_n \leq a + \epsilon$, kao i n'' takvo da za $n > n''$ važi $|c_n - a| < \epsilon$ odnosno $a - \epsilon \leq c_n \leq a + \epsilon$. Ako je sada $n_0 = \max\{n', n''\}$ onda za $n > n_0$ važi $a - \epsilon \leq a_n \leq b_n \leq c_n \leq a + \epsilon$ odakle je $a - \epsilon \leq b_n \leq a + \epsilon$ odnosno $|b_n - a| < \epsilon$. Drugim rečima, za svako $\epsilon > 0$ postoji n_0 takvo da za $n > n_0$ važi $|b_n - a| < \epsilon$, što znači da i niz (c_n) konvergira ka vrednosti a .

Ako su (a_n) i (b_n) dva konvergentna niza, i ako je

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = a$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} b_n = b$$

onda je

$$\lim_{n \rightarrow \infty} (a_n \pm b_n) = \lim_{n \rightarrow \infty} a_n \pm \lim_{n \rightarrow \infty} b_n$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_n \cdot b_n = \lim_{n \rightarrow \infty} a_n \cdot \lim_{n \rightarrow \infty} b_n$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{a_n}{b_n} = \frac{\lim_{n \rightarrow \infty} a_n}{\lim_{n \rightarrow \infty} b_n} \quad \text{za} \quad \lim_{n \rightarrow \infty} b_n \neq 0.$$

Sem pomenute definicije konvergencije postoje i različiti *kriterijumi konvergencije*. Ovim kriterijumima se definišu uslovi pod kojima niz konvergira, a da pri tome sama granična vrednost niza ne mora biti poznata. Jedan od najpoznatijih kriterijuma konvergencije je *Košijev kriterijum konvergencije* po kome niz (a_n) konvergira ako i samo ako za svako $\epsilon > 0$ postoji $n_0(\epsilon)$ takvo da za $n > m \geq n_0$ važi $|a_n - a_m| < \epsilon$. Primitimo da se u ovom kriterijumu ne koristi sama granična vrednost a kao što je to slučaj u definiciji konvergencije na početku ovog odeljka.

Pored Košijevog kriterijuma konvergencije koji je opšteg karaktera ovde ćemo navesti još jedan značajan kriterijum konvergencije koji važi za monotone i ograničene nizove. Najpre ćemo definisati osobine monotonosti i ograničenosti nizova. Naime, niz je *monotono rastući* ako svaki njegov član nije manji od prethodnog, odnosno ako za svako n važi $a_n \leq a_{n+1}$. Analogno, niz je *monotono opadajući* ako svaki njegov član nije veći od prethodnog, odnosno ako za svako n važi $a_n \geq a_{n+1}$. Niz je *ograničen odozgo* ili *sa gornje strane* ako nijedan njegov član nije veći od neke realne konstante M , odnosno ako za svako n važi $a_n \leq M$, gde je $M \in \mathbb{R}$. Analogno, niz je *ograničen odozdo* ili *sa donje strane* ako nijedan njegov član nije manji od neke realne konstante m , odnosno ako za svako n važi $a_n \geq m$, gde je $m \in \mathbb{R}$. Za monotone i ograničene nizove važi sledeći kriterijum konvergencije: svaki monotono rastući niz ograničen odozgo je konvergentan, i svaki monotono opadajući niz ograničen odozdo je konvergentan.

Primer 3 Iskoristimo kriterijum konvergencije za monotone i ograničene nizove da bismo pokazali da je

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{c^n}{n!} = 0, (c > 0).$$

Ako opšti član ovog niza označimo sa $a_n = \frac{c^n}{n!}$ onda, s obzirom na to da je $c^{n+1} = c \cdot c^n$ i $(n+1)! = (n+1) \cdot n!$ dobijamo da je $a_{n+1} = \frac{c^{n+1}}{(n+1)!} = \frac{c^n}{(n)!} \cdot \frac{c}{n+1} = a_n \cdot \frac{c}{n+1}$. Kako je, dalje, c konstanta a n raste, to znači da od neke vrednosti n_0 počinje da važi $n+1 > c$, odnosno $\frac{c}{n+1} < 1$ te prema tome niz postaje monotono opadajući. Kako je, pri tome, $a_n > 0$, niz je ograničen odozdo, pa je po kriterijumu o monotonim i ograničenim nizovima konvergentan. Ako sada graničnu vrednost ovog niza označimo sa a onda je

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_{n+1} = \lim_{n \rightarrow \infty} a_n = a.$$

Kako je

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{c}{n+1} = 0$$

to iz $a_{n+1} = \frac{c}{n+1} \cdot a_n$, budući da se ovde radi o tri konvergentna niza sledi

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_{n+1} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{c}{n+1} \cdot \lim_{n \rightarrow \infty} a_n$$

odnosno $a = 0 \cdot a$, odakle je očigledno $a = 0$. Na ovaj način smo došli i do granične vrednosti niza, iako smo konvergenciju ovog niza utvrdili pre nego što nam je ta vrednost bila poznata.

Primer 4 Pomoću kriterijuma za monotone i ograničene nizove može se dokazati i konvergencija jednog veoma značajnog niza, a to je niz

$$a_n = \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n.$$

Konstatujmo najpre da je

$$a_{n+1} = \left(1 + \frac{1}{n+1}\right)^{n+1}.$$

Sada primenom binomnog obrasca na opšti član niza koji predstavlja $n - ti$ stepen binoma dobijamo

$$a_n = \sum_{k=0}^n \binom{n}{k} 1^{n-k} \frac{1}{n^k} = \sum_{k=0}^n \frac{n \cdot (n-1) \cdots (n-k+1)}{k!} \cdot \frac{1}{n^k} =$$

$$\begin{aligned}
& \sum_{k=0}^n \frac{1}{k!} 1 \cdot \left(1 - \frac{1}{n}\right) \cdot \left(1 - \frac{2}{n}\right) \cdots \left(1 - \frac{k-1}{n}\right) < \\
& \sum_{k=0}^n \frac{1}{k!} 1 \cdot \left(1 - \frac{1}{n+1}\right) \cdot \left(1 - \frac{2}{n+1}\right) \cdots \left(1 - \frac{k-1}{n+1}\right) < \\
& \sum_{k=0}^{n+1} \frac{1}{k!} 1 \cdot \left(1 - \frac{1}{n+1}\right) \cdot \left(1 - \frac{2}{n+1}\right) \cdots \left(1 - \frac{k-1}{n+1}\right) = \\
& \sum_{k=0}^{n+1} \frac{(n+1) \cdot n \cdot (n-1) \cdots (n+1-k+1)}{k!(n+1)^k} = \\
& \sum_{k=0}^{n+1} \binom{n+1}{k} 1^{n+1-k} \frac{1}{(n+1)^k} = \left(1 + \frac{1}{n+1}\right)^{n+1} = a_{n+1}.
\end{aligned}$$

Prema tome $a_n < a_{n+1}$ pa niz monotono raste. Kako je $a_1 = 2$ do znači da je $a_n > 2$. Sa druge strane,

$$\begin{aligned}
a_n &= \sum_{k=0}^n \frac{1}{k!} 1 \cdot \left(1 - \frac{1}{n}\right) \cdot \left(1 - \frac{2}{n}\right) \cdots \left(1 - \frac{k-1}{n}\right) < \sum_{k=0}^n \frac{1}{k!} = \\
1 + \sum_{k=1}^n \frac{1}{k!} &< 1 + \sum_{k=1}^n \frac{1}{2^{k-1}} = 1 + \frac{1 - \left(\frac{1}{2}\right)^n}{1 - \frac{1}{2}} = 1 + 2\left(1 - \left(\frac{1}{2}\right)^n\right) < 3
\end{aligned}$$

pa je $2 < a_n < 3$. Niz a_n je, dakle, rastući niz koji je ograničen odozgo pa je prema tome, konvergentan. Kako su svi članovi niza između 2 i 3 to je i

$$2 < \lim_{n \rightarrow \infty} a_n < 3.$$

Granična vrednost niza $a_n = \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n$ je jedan transcendentan iracionalan broj koji se naziva Ojlerovim i označava se sa e . Približna vrednost broja e , na 5 decimala je 2.71828... Dakle

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n = e \approx 2.71828$$

Navešćemo, bez dokaza, i granične vrednosti sledećih nizova

$$\begin{aligned}
& \lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{a} = 1, (a > 0), \\
& \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{n^k}{a^n} = 0, (a > 0, k \in \mathbb{R}), \\
& \lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{n} = 1.
\end{aligned}$$